

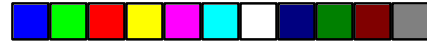


Erik Allardt

*Emeritus professor i sociologi,  
Sociologisk Institut, Helsingfors Universitet.*

# Sociologiens janushoved(er)

**Socialvidenskabernes grundlæggende principper indeholder en latent dualisme. Der er videnskabsmænd, der fastholder, at samfundsvidenskaberne slet ikke er videnskab. Seriøse samfundsforskere er nødt til at indrømme, at en sådan påstand ikke bare kan afvises summarisk. Sociologien rummer en klar modsætning mellem på den ene side et positivistisk-individualistisk-strukturalistisk synspunkt og på den anden side et tolkende-fællesskabsorienteret-kulturelt synspunkt.**



Der er mange lighedspunkter mellem sociologer og naturvidenskabsfolk. Sociologer indsamler også data om iagttagelige fænomener på systematisk og omhyggelig vis. De lader sig ikke blot nøje med de ophobede data, men forsøger at afdække regelmæssigheder og uforanderlige forekomster i sociale handlinger og i samfundet. Videnskabelige eksperimenter i streng forstand kan ikke gennemføres inden for sociologien. Alligevel er det eksperimentelle design en ledesnor for mange sociologer, når de vil drage slutninger ud fra deres data. Observerede data bliver ofte behandlet statistisk og ved hjælp af matematiske modeller. Der er således mange ligheder mellem natur- og socialvidenskaberne.

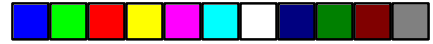
Der er imidlertid også nogle vigtige forskelle. Hvis vi holder os inden for videnskabernes herskende begrebsverden og terminologi, kan det siges med Johan Galtungs ord (1977:72-97), at i samfundsvidenskaberne er det vigtigere at *bryde* regelmæssighederne og det uforanderlige end at afdække og bekræfte dem.

Det er naturligvis vigtigt at observere regelmæssigheder og uforanderlige hændelser i det sociale liv; men det kan være en trivialitet blot at registrere deres eksistens. Det er vanskeligere at bryde de onde cirkler bag hungersnød, stigende inflation, alvorlige uligheder og voldsomme politiske konflikter end at konstatere, at de eksisterer. Samfundsvidenskab og sociologi er i høj grad fremtidsorienterede, ikke på samme måde som fremtidsforskning, der forsøger at forudsige fremtiden ved hjælp af forskellige scenarier, men i en langt mere utopisk forstand. Mange samfundsvidenskabelige modeller, teorier og begreber hviler på forestillinger om en verden, der aldrig har eksisteret. Begreber som demokrati, velfærdsstat og økonomisk balance er idealfore-

stillinger, der aldrig er realiseret fuldt ud. Således argumenterer samfundsvidenskabsfolk ofte ud fra antagelser om en verden uden krig, uretfærdighed, sult, økonomiske kriser osv. Dette utopiske element er klart nok ofte til stor irritation for andre forskere, især for dem, hvis politiske overbevisning ikke stemmer overens med de grundlæggende utopiske antagelser. Alligevel kan både forsøgene på at finde midler til at bryde det uforanderlige, samt betydningen af en mulig, endnu ikke eksisterende social virkelighed forstås ud fra traditionel, videnskabelig metodologi. Der er imidlertid også mere dybtgående forskelle mellem natur- og samfundsvidenskaberne.

Samtidig med at påpege, hvor vigtigt det er inden for samfundsvidenskaberne at arbejde med og basere sine slutninger på iagttagelige data, er det nødvendigt at slå fast, at der ikke findes simple sociale kendsgerninger. Kendsgerninger bliver altid fortolket, og ofte fortolket forskelligt af forskellige mennesker. Således er der i samfundsforskningen også et semiotisk element at tage hensyn til. Dette aspekt ved samfundsvidenskabelig forskning kan beskrives med ord som betydning, hensigt, fortolkning (von Wright 1971: 239). Social handlen og social adfærd har betydning - dvs. de er udtryk for hensigter og indeholder meddelelser om, hvordan de skal fortolkes af andre personer. Problemet er, at handlinger og adfærdsmønstre, der udefra set er ens, kan have forskellige sociale betydninger. De kan afspejle forskellige hensigter, og de kan indeholde højst forskellige sociale meddelelser til andre mennesker. Det er klart, at sociale betydninger dårligt kan registreres mekanistisk, men at man ofte må benytte kvalitative teknikker, der beskriver den totale situation eller den kultur, hvor de foregår, i stedet for simple målemekanismer.

Studiet af sociale betydninger er sær-



lig væsentligt inden for historie, socialantropologi og sociologi. Men økonomisk og politisk adfærd indeholder også sociale betydninger, som henholdsvis den økonomiske forskning og statskundskab må tage hensyn til. Der er således områder, hvor samfundsvidenskaberne ligner, og andre områder, hvor de ikke ligner naturvidenskaberne. Mange samfundsforskere ønsker ikke engang at vælge side i spørgsmålet om, hvorvidt samfundsvidenskaberne er videnskab eller ej. De er helt klare over, at de er nødt til at analysere de fleste sociale fænomener ud fra to forskellige indgangsvinkler, i modsætning både til den traditionelle videnskabelige enhed og til den traditionelle opfattelse af samfundsvidenskabernes tilgang som noget særligt.

### **Samfundsvidenskab og sociologi i forhold til en bestemt moral**

Hvis vi skal svare på spørgsmålet om, hvorvidt der i en overskuelig fremtid stadig vil eksistere en samfundsvidenskab, må svaret være positivt. Hvilke samfundsmæssige forbedringer der endsker, vil der altid opstå ny sociale problemer og dermed et behov for at analysere problematiske sociale forhold og for at kende virkningerne af sociale tiltag. Der er utallige eksempler på nyttig samfundsvidenskabelig viden og på, at der er behov for denne viden i dagens samfund. Den særgelige sandhed er imidlertid, at samfundsvidenskab ikke anses for en nødvendighed i ethvert samfund til enhver tid. Samfundsvidenskab er forbundet med en bestemt slags moral. Den har udviklet sig og bliver praktiseret i samfund, hvor det er samfundet selv, der søger at definere godt og ondt, og ikke Gud, indlysende traditioner eller logisk lukkede ideologier (Touraine 1998:119-120). I samfund, der er fuldstændig styret af gudelige væsener eller af en ortodoks ideologi,

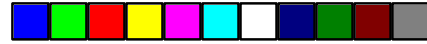
har man ikke brug for samfundsforskning, fordi reglerne både for, hvordan folk bør opføre sig, samt for deres faktiske opførsel, anses for givne. Således er samfundsvidenskab forbundet med både en bestemt slags moral og med samfund, hvor moralen udvikler sig under frie og pluralistiske betingelser.

Samfundsvidenskabens afhængighed af det åbne og pluralistiske samfund kan også udtrykkes mindre abstrakt. Det er en kendsgerning, at de samfundsvidenskabelige fag på universiteter og andre højere læreanstalter er de første, der bliver lukket, når et autoritært styre opstår, og samfundet ikke længere er demokratisk og pluralistisk. Det hænger naturligvis sammen med, at social kritik, eller kritik af samfundets sociale vilkår, er noget af det, samfundsvidenskaberne beskæftiger sig med. På mange måder er samfundsvidenskaberne børn af Oplysningstiden, skønt en idéhistoriker kunne sige meget om det komplicerede forhold mellem samfundsvidenskaberne og Oplysningstraditionen gennem tiden.

### **Umuligheden af at forudsige sociale opfindelser**

Der findes samfundsforskere, og undertiden også samfundsvidenskabelige skoler og bevægelser, som afviser den indbyggede dualistiske karakter og i stedet lægger al vægten på den ene eller den anden af de to former for samfundsvidenskabelig aktivitet. Forskere, som foretrækker bestemte statistiske og matematiske modeller, koncentrerer sig utrøtteligt om den ydre, iagttagelige adfærd, som de forsøger at måle så nøjagtigt som muligt. Mens andre er mere interesserede i skjulte motiver, livsanskuelser eller spillet med ord, som de udforsker ved hjælp af kvalitative beskrivelser, som fx nogle af repræsentanterne for den såkaldte post-modernisme.

De to forskellige tilgange er her be-



nævnt den strukturelle og den kulturelle tilgang. Den strukturelle tilgang henviser til dominansforhold i institutioner og organisationer, træk i samfundets og grupperes sociale organisation og til samfundenes sociale stratifikation og demografiske sammensætning. Den kulturelle tilgang koncentrerer sig om formålet med social handling og med den sociale konstruktion af virkeligheden. I nyere sociologi bliver den sidstnævnte tilgang ofte beskrevet med begrebet "handlen" (*agency*). Forholdet og spændingen mellem social struktur og social handlen er et grundlæggende tema i moderne sociologisk teori (Archer 1988). Da vi her snakker om socialt og kulturelt konstrueret handlen, mens ordet handlen også refererer til rent individuelle handlinger, vælger jeg at kalde fokuseringen på målrettet virksomhed og menneskets konstruktion af den sociale virkelighed for den kulturelle tilgang.

Mange former for social adfærd kan analyseres, beskrives og endda forudsiges ved hjælp af begreber om strukturelle fordelinger, materielle vilkår, sociale stratifikationsmønstre, faste normative regler og institutionaliserede mekanismer. Det er bestemt ikke nogen simpel sag at finde ud af, hvilke sociale og materielle vilkår som har forbindelse til og forårsager social adfærd. Men når man har fundet sådanne forbindelser og kortlagt dem, er det faktisk muligt med en vis sikkerhed at forudsige social adfærd. Der findes dog også sociale hændelser og adfærdsmønstre, som det ikke bare er vanskeligt at sige noget om, men som overhovedet ikke kan forudsiges.

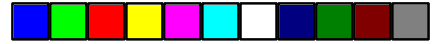
Selv om samfundsvidenskaberne normalt reagerer på, hvad der foregår i samfundet og i den sociale verden, er der ingen entydig overensstemmelse mellem de ydre betingelser og samfundsvidenskabernes indhold. Samfundsvidenskabene er afhængig af, hvad der faktisk sker

i den sociale omverden, men sociale fænomener er altid genstand for fortolkning og social nyskabelse. Det er grundlæggende for den sociale verden, at mennesker handler efter bestemte hensigter; men deres hensigter kan ændre sig, undertiden midt i en handling. Derfor er socialt liv og social udveksling i høj grad åbne systemer fulde af overraskelser.

Margaret Archer har engang talt om *gåden om samfundets konstitution* og fortsatte med følgende spørgsmål:

Hvad er det, der hviler på menneskers begreber, men som de aldrig kender fuldt ud? Hvad er det, der afhænger af handling, men aldrig stemmer overens med selv de mest magtfuldes handlinger? Hvad er det, der ikke har nogen form uden os, som dog samtidig former os, når vi prøver at forandre det? Og hvad er det, der aldrig retter sig efter selv de mest omhyggelige forskrifter, men netop derfor altid fremkalder forsøg på at lave det om? (Archer 1998:11).

Margaret Archers spørgsmål vedrører træk, der er typiske for samfundet og for den sociale virkeligheds åbne natur. Samfund er aldrig totalt styrede systemer. Som allerede påpeget er der mange eksempler på korrekte forudsigelser inden for samfundsvidenskaberne. Megen dagligdags adfærd kan forudsiges selv af almindelige mennesker, fordi folk retter sig efter indgroede sædvaner og regler. Ikke desto mindre er vores historie fuld af sociale nyskabelser, nye og uventede måder at se den sociale virkelighed på. De er ikke bare eksempler på den filosofiske påstand, at der ikke findes nogen absolutte og evige videnskabelige sandheder. Sociale nyskabelser betyder, at mennesker begynder at konstruere deres sociale virkelighed på en helt ny måde.



Revolutionen i 1989 og Østeuropas kommunistiske og socialistiske regimers fald er gode eksempler på en social nyskabelse. Disse landes indbyggere begyndte pludselig og uventet at se virkeligheden i et helt nyt lys. Ingen havde forudsagt revolutionen i 1989, i det mindste ingen, der var i besiddelse af noget, der lignede troværdige informationer. Alligevel blev revolutionen, da den først indtrådte, opfattet som noget, der måtte ske, og blev overstået, næsten før den var gået i gang.

Men revolutionen af 1989 var ikke forudsagt af hverken sociologer eller andre samfundsforskere. Derimod gav den som efterdønning anledning til talløse studier af social transformation og af resultaterne af regimers pludselige omstyrning. Det, at samfundsforskere ikke havde været i stand til at forudsige de voldsomme politiske forandringer, der foregik omkring 1989, kunne ikke på nogen måde udradere eller bare begrænse interessen for at analysere de bagvedliggende motiver eller årsager til de kommunistiske regimers fald. Uventede hændelser og situationer vil altid opstå i samfund og i det sociale liv. Mennesker kommer til at se verden, og også til at handle, på helt nye måder. Det skyldes, at den sociale virkelighed er åben. Dermed bliver samfundsvidenskaben ikke overflødig; men vi får en advarsel imod skråsikre forudsigelser om sociale tendenser. Vanskelighederne med at forudsige væsentlige sociale og samfundsmæssige hændelser kan imidlertid ikke bortforklare den kendsgerning, at alle samfundsvidenskaberne - økonomi, statskundskab og sociologi - har haft en vældig indflydelse på nutidens samfund.

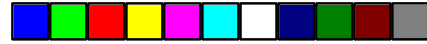
Revolutionen i 1989 var i høj grad bestemt af, at et stort antal borgere i de socialistiske lande pludselig fik øje på nye muligheder. Denne uventede udvikling betød dog på ingen måde, at revolutio-

nen ikke var stærkt betinget af de sociale og strukturelle vilkår i disse lande. Risto Alapuro beskrev i sin bog *State and Revolution in Finland* (1988), hvordan Finlands udvikling til en uafhængig og selvstændig stat omkring slutningen af første verdenskrig både skyldtes de historisk betingede strukturelle og materielle vilkår, men også nye tolkninger af disse vilkår i forskellige faser af den nationale udvikling. Alle store begivenheder og vendepunkter er resultater både af strukturelle og materielle vilkår og af de kulturelle fortolkninger.

### **Situationsbundet viden og partielle perspektiver**

Titlen på denne artikel refererer ikke bare til ét af sociologiens janushoveder, men antyder, at der kan være flere janushoveder. Dermed ønsker jeg at henvise til den nuværende tendens til at fremhæve, hvordan al viden er socialt forankret, og hvordan socialvidenskabernes forskningspraksis bestemmes af partielle perspektiver.

Gennem sociologiens historie er socialvidenskabens og den videnskabelige erkendelses sociale rødder blevet understreget af mange forskere og ved hjælp af mange forskellige udsagn og metaforer. En af de første var Karl Mannheim (1936), der normalt anses for grundlæggeren af videnssociologien. Jürgen Habermas *Erkenntnis und Interesse* fra 1968 var banebrydende på området med sin vigtige tredeling i tekniske, hermeneutiske og kritiske erkendelsesinteresser. På det sidste har der været særligt fokus på sociologiens sprog og dets konstruktivistiske funktioner og konsekvenser. Det bliver understreget, hvordan sociologi altid er en kommunikativ handling, hvor igennem sociologer forsøger at påvirke folk til at opfatte virkeligheden på en bestemt måde. Sociologien eksisterer som tekster og udsagn om sociale forhold, således at so-



ciologiske studier består i at producere og indoptage sådanne tekster. Sociologiske tekster konstruerer den sociale verden, de beskriver, men de gør det ved hjælp af et væld af forskellige metaforer og retoriske træk.

Det bliver et påtrængende spørgsmål, hvordan man med den konstruktivistiske tilgang til sociologiens sprog kan undgå den totale relativisme? Hvis alle tekster er sociale konstruktioner, er det da muligt at finde nogen sandhed? Det var allerede et væsentligt spørgsmål for Mannheims traditionelle videnssociologi. Her blev den totale relativisme bandlyst ved at insistere på, at empiriske forbindelser og forklaringer ikke må forveksles med de regler for videnskabelig metode, som skelner mellem sandt og falsk. Efter min mening er dette argument mod den fuldstændige relativisme stadig gyldigt. Den konstruktivistiske tilgang til sociologiens sprog og terminologi kan observeres inden for mange grene af sociologien. I de sidste årtier har kvindestudier og feministisk kritik af den sociologiske vidensindsamling bidraget med mange interessante observationer i forsøget på at konstruere sociologisk viden ud fra et kvindeligt livsperspektiv. Allerede titlerne på nogle af de væsentlige udgivelser inden for feltet fortæller om hensigten, som fx Sandra Hardings bog *Whose Science? Whose Knowledge?* (1991) og Donna Haraways indflydelsesrige artikel "Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of a Partial Perspective" (1998). Disse artikler anser jeg for empirisk helt fortræffelige, idet de præsenterer rammende og skarpe iagttagelser af den sociale verden. I lighed med mange andre vellykkede forsøg har de imidlertid en tendens til at overvurdere deres egen gyldighed, som de strækker ud over rimelighedens grænse. Kort og godt begår de den fejl at forveksle empiriske forbindelser med meto-

dologiske regler.

For det, at den sociologiske viden har sociale rødder, som afspejler forskellige erkendelsesinteresser og forskellige retoriske strukturer, og at denne erkendelse bidrager til konstruktionen af den sociale verden, overflødiggør ikke nødvendigheden af at acceptere og udvikle universelle regler for videnskabelig metode og for bestemmelse af videnskabelige iagttagelsesers gyldighed. Jürgen Habermas (1981) argumenterede på lignende måde, da han i sit eget teoretiske sprog forestillede sig en kommunikativ handlen, hvor fornuften udfolder sig gennem fri interaktion og diskussion mellem de kompetente deltagere, og hvor det bedste argument går af med sejren. Inden for videnskabelig forskning foregår der således en systematisk strøben efter ikke-situationsbundet viden. Den hviler på kommunikativ handlen - eller en interaktion, hvor alle deltagere uden forbehold forfølger deres hensigter.

Ikke desto mindre eksisterer der empirisk inden for sociologien partielle perspektiver og forskningsfelter. To af disse fortjener særlig omtale. Vi kan kalde dem det akademiske, teoretisk orienterede forskningsfelt og feltet for social og offentlig politik. Sociologiske og sociale studier må undertiden udføres under stort tidspres på grund af voldsomme sociale problemer, der har udviklet sig hurtigt. Problemerne kan eksempelvis handle om strømme af flygtninge og immigranter. Udforskningen af sådanne processer kan gennemføres, og ofte med stort held, uden nogen skelen til teoretisk og akademisk sociologi. I mange sådanne tilfælde ville en teoretisering simpelthen medføre en afsporing og forsinkelse af projektet. I den slags tilfælde er problemerne som regel velkendte og nemme at lokalisere, og det er ofte nationale problemer. I det mindste kan en stor procentdel af den slags studier udføres uden en global eller inter-





national ramme.

Men i mange situationer og forhold er problemerne og de sociale mønstre ikke så nemme at identificere og begrebsliggøre. I sådanne tilfælde er en teoretisk orientering nødvendig og frugtbar. Her består det vanskeligste problem, men også den mest kreative del af forskningen, oftest i at identificere og formulere problemet. Teoretisk orienterede studier er i deres væsen internationale og globale.

Der er således behov for både en national og en global sociologi. Teoretisk vil jeg gerne understrege forskellen ved at sige, at i nationalt orienterede sociologier har velkendte sociale problemer en central betydning, mens de virkelige og vigtigste udfordringer i en globalt orienteret sociologi består i at finde og formulere ny problemer at udforske.

Behovet for både nationale sociologier og en global sociologi kan også udtrykkes mere simpelt og praktisk. Hvis sociologien ikke prøver at tackle nationale, regionale eller lokale problemer, får den ikke støtte eller opbakning fra de nationale, regionale og lokale myndigheder. Og med mindre et lands sociologer søger internationale kontakter og inspiration, vil det ikke lykkes dem at skabe eller indoptage ny ideer og tilgange. Sociologien har, ligesom de andre samfundsvidenskaber, behov for både en national og en global tilgang. Med hensyn til, om der er konvergens eller divergens imellem forskellige nationale sociologier, vil jeg gerne fastholde, at i den akademiske, teoretisk orienterede sociologi er konvergens til enhver tid en afgørende og ligefrem nødvendig betingelse for videre udvikling. I den nationale, socialpolitisk orienterede sociologi er forholdet mellem konvergens og divergens ikke så vigtigt. Her drejer det sig mere om evnen til at tage fat på dagens sociale problemer.

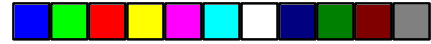
Der er naturligvis ingen vandtøtte skodder mellem den socialpolitiske

forskning og den akademisk orienterede sociologi. Erkendelsesinteresserne for de to typer forskning kan i mange tilfælde falde sammen og være til stede i det samme studie. Sociologisk forskning uden nogen forbindelse til sociale problemer og materielle vilkår bliver en gold forestilling, mens forskning i sociale problemer, som ikke hviler på et ordentligt teoretisk fundament, nemt kan overse væsentlige faktorer til løsning af problemerne.

### **To verdensanskuelser under samme tag**

Dualismen mellem en videnskabelig, positivistisk og en humanistisk, hermeneutisk samfundsvidenskab har en filosofisk pendant, som benævnes forskelligt i forskellige sammenhænge. Inden for idéhistorien eksisterer der en vigtig sondring mellem den aristoteliske og den galiløiske indfaldsvinkel. Den grundlæggende forskel ligger i de anvendte forklaringer, idet det galiløiske synspunkt retrækker kausale forklaringer, mens det aristoteliske snarere betjener sig af teleologiske, finalistiske forklaringer. Sidstnævnte afslører ikke nogen empiriske forbindelser, men hviler på logiske, begrebsmæssige forbindelser, som kan fremstilles ved hjælp af praktiske syllogismer (von Wright 1971:96-118). Alasdair MacIntyre har påpeget (1964:55), hvordan fx Max Webers tese om forholdet mellem den protestantiske etik og kapitalismens opkomst simpelthen hviler på en praktisk syllogisme, hvor kapitalistiske handlinger er en logisk følge af den foreliggende protestantiske religiøse tro.

Den tjekkisk-britiske filosof Ernest Gellner har for nylig beskrevet de to poler inden for filosofisk tænkning mere generelt ved ikke bare at fremhæve de foretrukne typer forklaringer, men også den kulturelle livsanskuelse bag de to skoler. De to forskellige synspunkter kan betegnes på forskellige måder, som Gellner



skitserer det i den posthumt udgivne *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma* (1998). Forskellen kan beskrives ved at tale om en *atomistisk-universalistisk-individualistisk* vision, eksemplificeret ved fx Bertrand Russell og Robinson Crusoe, og på den anden side en *fællesskabsorienteret-kulturel-fortolkende* vision, repræsenteret af Max Weber og Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften*.

Som Gellner påpeger, er det naturligvis en nærmest uforkammet reduktion af verdens kompleksitet således at lade forskellige verdensanskuelser repræsentere gennem to diametrale modsætninger. På den anden side er modsætningen og spændingen mellem en atomistisk, individualistisk indstilling og en kommunitaristisk, kulturel tilgang en af de dybeste og mest gennemgribende temaer i moderne tankegang.

Gellner udtrykker det således:

på den ene side har vi den atomistiske individualisme, der ser individet opbygge sin egen kognitive verden trin for trin gennem velordnede individuelle tiltag, muligvis i en samarbejdsrelation med andre, der er i gang med det samme projekt, men uden at dette påvirker foretagendets natur, som forbliver den enkeltes værk ... På den anden side har vi den romantiske organicisme, der opfatter fællesskabet eller den herskende tradition som den virkelige enhed, der transcenderer individet, og hvor individet kun har mulighed for indfrielse af kreativitet og tankevirksomhed, også i forhold til selve identiteten, inden for dette fællesskab (Gellner 1998:181).

De to poler, Gellner beskriver, var ikke kun at finde inden for det habsburgske

imperium; de udgør en gennemgribende og væsentlig sondring i alle moderne europæiske lande. Jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at folks holdninger til den Europæiske Union og den Europæiske Møntunion er sammensat af mange forskellige elementer. Men forskellene mellem den individualistiske og den kommunitaristiske pol udtrykker i sidste ende nogle af de væsentlige forskelle i den følelsesmæssige indstilling hos modstandere og tilhængere af den Europæiske Union, i fx de skandinaviske lande.

Inden for samfundsvidenskaberne udgør forskellen mellem de to livsanskuelser en afgørende skillelinje. Det individualistiske synspunkt går ud fra, at elementære data mest handler om individer, og at de kan måles. Samt at individers adfærd afspejler sig i nogenlunde stabile institutioner, organisationer og strukturer, som derfor bliver vigtige observationsenheder. Det forudsættes, at mennesker normalt opfører sig rationelt og i overensstemmelse med, hvad den enkeltes gruppe og position anser for nyttigt og fornuftigt. Det kan kaldes den strukturelle tilgang.

Den fællesskabsorienterede-kulturelle-fortolkende livsanskuelse fremhæver på den anden side, at mennesker uafledeligt fortolker sociale situationer og samtidig søger efter nye tolkninger, forbundet med kulturelle regler og synspunkter. Da det moderne samfund består af et stort antal forskellige subkulturer, bliver de fleste emner udsat for en mangfoldighed af kulturelle fortolkninger. Tilhængerne af det fællesskabsorienterede kulturelle synspunkt sætter spørgsmålstegn ved generaliseringer, der går ud over de kulturelle afgrænsninger.

### **Betydningen af at kombinere den strukturelle og den kulturelle tilgang**

Der er gode grunde til at fastholde, at de





fleste sociale fænomener kun kan forklares og forstås tilfredsstillende ved hjælp af en kombination af den strukturelle og den kulturelle tilgang. Modsætningen mellem de to synspunkter fremtræder da også i en mængde afgørende begrebsmæssige distinktioner. En af de simpleste, men samtidig en af de mest gennemgribende begrebsmæssige dikotomier er sondringen mellem *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*, som Ferdinand Tönnies introducerede i 1887. Denne sondring har nu i over hundrede år været anvendt, i sin tyske formulering, inden for sociologien på mange forskellige sprog. Mangfoldige studier viser, hvordan samfund, organisationer og virksomheder både har brug for et *Gesellschaft* og et *Gemeinschaft*, hvis de skal fungere nogenlunde ordentligt.

Nutidens globale og samfundsmæssige udviklingstendenser har forstærket betydningen af forskellen mellem en strukturel og en kulturel tilgang og af sondringen mellem *Gesellschaft* og *Gemeinschaft*. Spændingen mellem den instrumentelle rationalitet og de fællesskabsbaserede personlige identiteter øges stadig, hvilket fx viser sig i den for øjeblikket moderne debat om globalisering. Begrebet globalisering er blevet defineret på mange forskellige måder, men to væsentlige egenskaber indgår i de fleste definitioner. For det første, at globaliseringen i dag er finansielt fremkaldt gennem liberaliseringen af de internationale kapitalbevægelser, og for det andet, at globale processer forløber mere og mere autonomt, i den forstand, at de foregår uafhængigt af nationalstatens autoriteter og institutioner. Samtidig peger et stort antal studier af globaliseringen på, at denne ikke ser ud til at svække staten, men i højere grad sætter grænser for visse demokratiske processer og tenderer mod at skabe rumlig afsondring, udskilning og udelukkelse. I denne proces bliver staten mere korporativ, mens lokalsamfun-

dene mister betydning og får mindre støtte fra de statslige autoriteter. Således øger globaliseringen spændingen mellem den instrumentelle rationalitet og behovet for en fælles og kulturel identitet.

Spændingen mellem instrumentel rationalitet og et *Gemeinschaft*, der lægger vægt på kulturelle og lokale identiteter, demonstreres i det politiske liv i Skandinavien. Den politiske dagsorden har ændret sig radikalt i løbet af de sidste årtier. På alle niveauer af det politiske system er stabiliteten gået ned. På vælgerniveau er omskifteligheden blevet større, på det parlamentariske niveau optræder nye emner, som går på tværs af de traditionelle partiske, og på regeringsniveau er det blevet stadig vanskeligere at danne levedygtige regeringer (Lane et al. 1993). Den traditionelt store afstand mellem socialdemokratiske og konservative synspunkter er mindsket betydeligt. Begge strøber efter en instrumentelt rationel politik, hvilket blev demonstreret i 90'erne i forbindelse med folkeafstemningerne om medlemskabet af den Europæiske Union. Samtidig har en ny politisk dimension vist sig, som afspejler modsætningen mellem de fælles interesser og den instrumentelle rationalitet, der tilgodeser de nationale økonomiske behov. Fællesskabets pol i denne dimension rummer også en interessant opdeling mellem Venstre og Højre, som Anders Todal Jenssen (1993), en norsk specialist i vælgeradfærd, har påpeget. Han skelner mellem det, han kalder radikal-humanister, som mest udgøres af de grønne og de socialistiske venstrepartier, og på den anden side de populistiske individualister, som kan eksemplificeres ved Fremskridtspartierne i Danmark og Norge. Der er her en klar adskillelse mellem Venstre og Højre; men begge poler beskæftiger sig med emner af lokal interesse og med lokale identiteter, relateret til almindelige menneskers behov, i stedet for at gå ind



for tiltag, der i højere grad er dikteret af den instrumentelle rationalitet. Således kræver analyser af den nuværende politiske situation en systematisk afsøgning af både de strukturelle og de kulturelle aspekter, af både *Gesellschaft* og *Gemeinschaft*, af både instrumentel og værdimæssig rationalitet.

Betydningen af såvel den instrumentelle som den værdimæssige rationalitet er påvist i mange nye politiske studier. I sin analyse af, hvilken funktion tillid har, samt af nødvendigheden af at etablere tillid i de post-kommunistiske samfund, forudsætter Piotr Sztompka (1996:60) eksplícit, at tillid både indeholder en instrumentel og en værdidomineret, moralsk dimension. Hvad indholdet angår, er der behov for yderligere at afklare sondringen mellem instrumentel og værdimæssig rationalitet, både begrebsmæssigt og empirisk. Ud fra et metodologisk synspunkt er der behov for flere analyser af forskellen mellem den strukturelle og den kulturelle tilgang. Under hvilke betingelser kan disse to tilgange benyttes hver for sig, og på hvilke måder kan de kombineres?

### **Er sociologi et fag eller en kultur?**

I denne artikel har jeg talt om sociologer og samfundsforskere, næsten som om det var en og samme sag. Denne manglende præcision er i hvert fald delvis bevidst. I præsidentens tale til den fjortende sociologiske verdenskongres i Montreal i juli 1998 sagde Immanuel Wallerstein (1999, 3), at sociologi ikke længere er et fag, men snarere en kultur. Dermed mente han, at sociologi som sådan ikke består af en fælles mængde af teorier og resultater, men snarere betegner et fællesskab af forskere, som deler visse forudsætninger. Uden at gå nærmere ind på alle de teoretiske implikationer af dette synspunkt vil jeg mene, at Wallersteins udtalelse i høj grad

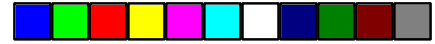
betegner situationen for alle samfundsvidenskaberne i dag.

De fleste samfundsforskere anvender begreber, metoder og resultater fra andre videnskaber, især fra de andre samfundsvidenskaber. Formaliseret tværfaglighed eksisterer ikke, og dog har vi en slags fælles kultur, der kan inspirere alle de forskellige, nu institutionaliserede områder inden for samfundsvidenskaberne. Super-specialisering og afgrænsning af egen forskning til kun at foregå inden for eget fag i traditionel forstand fører i dag kun til uvidenhed og afskærer muligheden for at gennemskue nye udviklinger. Den eksisterende opdeling af samfundsvidenskaberne i forskellige fag er ikke så selvindlysende i dag som for blot et par årtier siden. Disse områder er imidlertid blevet institutionaliserede, og som universitetsinstitutter fungerer de ofte glimrende. Men de enkelte forskere og videnskabsfolk er i stadig højere grad engageret i at skabe inspirerende og effektive netværk med kolleger uden for deres eget fag, og som vi alle ved, tager den slags netværk som regel ingen hensyn til faggrænser. Det er der, den frugtbare udvikling inden for samfundsvidenskaberne ligger i dag. Det er vigtigt, at vores institutter er virksomme og effektive. Men samtidig er det nødvendigt at være meget åben over for, hvad der sker inden for de andre samfundsvidenskabelige og humanistiske fag.

(Oversat af Hanne Willert)

### **Litteratur**

- Alapuro, Risto 1988: *State and Revolution in Finland*. Berkeley: University of California Press.
- Archer, Margaret 1988: *Culture and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret 1998: "The Dubious Guarantees of Social Science". *International Sociology*. Vol. 13, pp 5-17.



- Galtung, Johan 1977: *Methodology and Ideology. Theory and Methodology of Social Research*. Vol. I, København: Christian Ejlert.
- Gellner, Ernest 1988: *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen 1968: *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen 1981: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Haraway, Donna 1988: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies*. Vol. 14:3.
- Harding, Sandra 1991: *Whose Science? Whose Knowledge?* Ithaca: Cornell University Press.
- Jenssen, Anders Todal 1993: *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*. Oslo: Gyldendal.
- Lane, Jan-Erik, Tuomo Martikainen, Palle Svensson, Gunnar Vogt & Henry Valen 1993: "Scandinavian Exceptionalism Reconsidered". *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 5, pp 195-230.
- Mannheim, Karl 1936: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- MacIntyre, Alasdair 1964: "A Mistake about Causality in Social Science". In P. Laslett & W.G. Runciman (eds.): *Philosophy, Politics and Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sztompka, Piotr 1996: "Trust and Emerging Democracy: Lessons from Poland". *International Sociology*. Vol. 11, pp 37-62.
- Touraine, Alain 1998: "Sociology Without Society". *Current Sociology*. Vol. 46, pp 119-143.
- Tönnies, Ferdinand 1887: *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig: Fues's Verlag.
- Wallerstein, Immanuel 1999: "The Heritage of Sociology, the Promise of Social Science". *Current Sociology*. Vol. 47, pp 1-37.
- von Wright, Georg Henrik 1971: *Explanation and Understanding*. New York: Cornell University Press.